

ЗАМАНАУИ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЭТНОМӘДЕНИ ҮДЕРІСТЕР ЖӘНЕ БІРЕГЕЙЛЕНУ

¹Абдуразакова Гаухар Абдикаримовна, ²Ғабитов Тұрсын Хафизұлы

³Мадалиева Жаңыл Қайыржанқызы

¹gauhar_abdikarimovna@mail.ru, ²tursungabitov@mail.ru,

³zhanna_madaliyeva@mail.ru

^{1,3}Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,

(Алматы, Қазақстан)

¹Abdurazakova Gaukhar, ²Tursun Gabitov, ³Madaliyeva Zhanyl

¹gauhar_abdikarimovna@mail.ru, ²tursungabitov@mail.ru,

³zhanna_madaliyeva@mail.ru

^{1,3}Abai Kazakh National Pedagogical University,

²Al-Farabi Kazakh National University, (Almaty, Kazakhstan)

Аңдатпа. Мақаланың мақсатына Жаңа Қазақстанның этномәдениетінде қалыптасып келе жатқан бірегейлену үдерістерін, ұлттық сананың әрекет етуін, ұлттық мәдениеттің болмысын компаративистикалық талдау жатады. Қазіргі ұлттық мемлекеттің модернизациялық және өркениеттік тәжірибесінде ұлттық сана мәдениет әмбебаптарына қатысты ерекше бір сарапшы рөлін атқарады: мәселе жалпыадамдық құндылықтардың этностың дүниетүйсінуіндегі жаңғырығы туралы болып отыр. Бұл әмбебаптарды сынақтан өткізу де ұжымдық сипатқа ие. Модернизациялық процестер барған сайын ашық, өзіндік дамушы жүйеге айналады, мәдени ұйымдасу мен халық типтері мен ұстындары пайда болады. Егер сөз өркениеттік даму кеңмәтініндегі мәдениет туралы болып отырса, онда мәдениеттің адамдарды тек қана біріктірмей, оларды ажырататынын да ескеру керек. Экономиканың ашықтығына ұқсас, көптүрлі мәдени формаларды ассимиляциялауға қабілетті, «қуатты» ұлттық мәдениеттердің ашықтығы жөнінде де айтуға болады. Полиэтникалық мемлекет сияқты, әлемдік қауымдастық адамзаттың бірегей мұрасы ретінде ұлттық мәдениеттердің бүкіл көптүстілігін сақтауға мүдделі.

Түйін сөздер: этномәдениет, модернизация, жаһандану, бірегейлену, ұлттық код, құндылықтар, рухани жаңғыру.

Kipicne

Белгілі бір қоғамның көптеген мүшелері ұстанатын құндылықтар, сенімдер, әдет-ғұрыптар мен салт-дәстүрлердің жиынтығын үстемдік

етуші немесе доминанты мәдениет деп атайды. Доминанты мәдениет осы қоғам қаншалықты күрделі ұйымдасуына және осы мемлекеттің халық санына байланысты ұлттық немесе этникалық болып табылады. Этникалық мәдениет – бұл күнделікті өмір іс-әрекеттеріне, күнделікті мәдениетке көп сан жағынан қатысты мәдениет белгілерінің жиынтығы. Этникалық мәдениеттің ядросы (орталық) және «перифериясы» (шеткі аймақ) болады. Этникалық мәдениет құрамына еңбек құралдары, мінез-құлық, күнделікті құқықтың ережелері, құндылықтар, киім-кешек, көліктер, үйлер, білім, сенім, халық өнерінің түрлері кіреді. Мамандар этникалық мәдениетте екі қабат бар деп есептейді:

– Тарихи ерте (төменгі), бұл қабат өткен уақыттан мұра етіп алған мәдени элементтерден құралған;

– Тарихи соңғы (жоғарғы), бұл қабат қазіргі жаңа мәдени элементтерден тұрады.

Төменгі қабат құрамына бірнеше ғасырлардан келе жатқан дәстүрдің тұрақты, табанды элементтері кіреді. Сондықтанда, олар этникалық мәдениеттің «қаңқасы» болып есептелінеді. Бұндай ыңғай кезінде этникалық мәдениет мұрагерлік (преемственность) пен жаңарудың бірлігі ретінде көрінеді. Мәдениеттің жаңару процесі екі бағытта жүруі мүмкін: бірі – экзогенді (басқа бір мәдениеттің элементтерін қабылдап алу), екіншісі – эндогенді (сыртқы әсерсіз мәдениеттің өзінде пайда болған). Этникалық мәдениеттің мұрагерлігі, табандылығы, тұрақтылығы дәстүрді тасымалдау механизмдерінің екі түріне негізделеді: бірнеше жылдар немесе онжылдықтар аралығында әрекет ететін және этносты бір ғана бөлігін қамтитын (жас мөлшері жағынан аралас топтар), ұрпақ ішіндегі дәстүрлер; тарихилығы жағынан бірнеше кезеңдерді қамтитын уақытта өмір сүретін және құндылықтарды ұрпақтан ұрпаққа тасымалдау механизмін атқаратын ұрпақ аралық дәстүрлер. Этникалық мәдениет – бұл генезисі жағынан (қандас туыстар) ортақтығы бар өзара байланысқан және шаруашылықты бірге жүргізетін адамдар мәдениеті. Территориялық ерекшелік бойынша оқшаулану, тұрғылықты жерді қатаң сақтау, әлеуметтік кеңістік жағынан (ру-тайпа, қауымдастық, этникалық топ) салыстырмалы түрде оқшауланушылық – бұл мәдениеттің негізгі ерекшеліктерінің бірі. Мұнда жанұя немесе көршілес деңгейінде ұрпақтан ұрпаққа беріліп отыратын дәстүрдің, әдет-ғұрыптардың күші үстемдік етеді.

Зерттеу әдіснамасы

Мақалада әдістемелік тәсіл ретінде Қазақстандағы дәстүрлі және инновациялық мәдени үрдістердің көрсеткіштері мен сипаттамаларын уақыттық өлшемде және динамикада салыстыруға мүмкіндік беретін кросс-мәдени талдау қолданылды. Сонымен қатар мақалада логикалық-тарихи,

---

аксиологиялық тәсілдер қолданылды. Қосымша әдістер жүйелік талдау және герменевтика әдісі болды. Негізгі түйіндер қалыптасып келе жатқан жаңа Қазақстанның мәдени кодының негізін құрайтын жаһанданушы әлемдегі локальдық бірегейлену үдерістерін, этномәдени дүниетанымы мен санасындағы жаңғыру мен жаңару тенденцияларын компаративистикалық талдау арқылы алынады.

Салыстырмалы талдау әдістері де қолданылып, рухани-мәдени үрдістің сабақтастығы тұстарына ерекше тоқталды. Бұл зерттеудің ерекшелігі – Қазақстанда жүріп жатқан этномәдени бірегейлену үдерістерін антропологиялық әдіснама тұрғысынан зерделеу, адамның дүниеге, қоғамға, өзіне және басқа адамдарға қарым-қатынасындағы тұрақты құндылықтарының рөлі мен маңызын айқындау, олардың аксиологиялық бағыттылығына традицивті талдау жасау. Сабақтастық мәселесін шешу кезінде дедуктивті логиканың басқа әдістері сияқты жүйелік тәсілдің әдістемелік аппараты да қолданылды.

Этнос және жаһандану

Егер этнос адамдардың әлеуметтік-мәдени ортақтылығын көрсетсе, ұлт әлеуметтік құрылымы мен саяси ұйымдары бар адамдардың территориялды, экономикалық және лингвистикалық бірлестігін көрсетеді [1, 352-353 бб.]. Ұлт әлеуметтік организм, әлеуметтік қауымдастық бола отырып өзінің мәдени даму жолдарын жеке өзі анықтайды, бірақ, сонымен қатар, өте маңызды факторды да, яғни әлемдік мәдениетті (осы даму жолына әсер ететін) ұмытпаған жөн. Ұлттық мәдениетті (оның құрамындағы құнарлы және көпмағыналы бояуларын) әлемдік мәдениет дамуындағы заңды қадам ретінде және жалпы адамзат өркениетінің қажетті үлесі ретінде қарастыра отырып, оны ұлттық ерекшелік, өзге ұлттан ерекше және әлемдіктің (жалпы адамзаттықтың) синтезі ретінде анықтауға болады. Бұл жерде әрбір ұлттық мәдениеттің екі түрі байқалады: біріншіден, өзіндік ерекшелікке ие қалып ретінде; екіншіден, әлемдік мәдениеттің бір бөлігі ретінде сезінуі және көрсетуі. Қалай десек те, ұлттық мәдениет осы екі түрде өзінің ерекшелігін айқындайды және көрсетеді. Сұхбатсыз және ашық кеңістіксіз ұлт шекті мәдени өмірге душар болады, яғни, ашықтан ашық айтқанда мәдени күйзеліске, дағдарысқа ұшырайды. Өйткені, әр мәдениеттің даму негізінде өз-өзін жетілдіру жатыр.

Жаһандану кеңістігіндегі қазақ мәдениетінің инновациялық үрдістеріне келер болсақ, бұның құрамында тек қазақ мәдениетінің нышандары ғана емес, сонымен қатар батыстық мәдениет те бар [2, 49 б.]. «Қазақстан халықтарының, әсіресе, қазақтардың өзара қарым-қатынас қағидасы қалай болып, қалай қалыптасуы керек?» Бұл мәселенің өзектілігі мен өткірлігінің себебі – бүгінгі материалдық тіршілік қысымынан тарыққан халықтың

жан дәрмені әлсіреп ақылынан таусылғанға ұқсайды. Осының салдарынан қазіргі халық мінезінен қиғаш істер мен қисық сөздер көптеп табылуда. Нақтылап айтқанда, бұқаралық көңіл-күйдің, сезімнің көтеріңкі болуынан гөрі қауіпті – тобырлық сана басым». Жақсы мінезге сай өзін-өзі жеңе білген, адамгершілікке, ізгілікке, тектілікке ұмтылу арқылы рухани жетілетін тұлға – әр уақытта қоғамның негізгі субъекті. Тән азығынан гөрі жан азығын таңдап тәнді текті санаға, руханилыққа жүгіндірген, әрі кісіліктен айырылмайтын азаматқа әлеуметтік сұраныс туып отыр. Бүгінгі әлемдік орта адамға өзі өмір сүріп отырған мемлекеті мен ел-жұртты, жалпы, халық тағдыры және адамзат өркениеті алдындағы жауапкершілікті мойындауды ескертеді. Сондықтан Қазақстанда ішкі «мені» жоғары, мәдениетті азаматты тәрбиелеп, қалыптастыру үшін ұлттық дәстүрге, халықтық нұсқаларға негізделген өз рухани концепциясы төл моральдық нормалары болуы қажет.

«Қазіргі тәуелсіздік алған, ұлттық сана еркіндігіне ұмтылған шақта қазақ елі үшін татулық, ішкі реттілік, рухани тұтастық, тәрбиелілік – ендігі түйсіктанымның темірқазығы болуға тиіс» [3, 12 б.]. Қазақ ұлты тарихта тағдыр талайын аз көрмеген халық. Жер шарының жартысын табанының астына салған дүбірлі дәуірімен бірге халқының үштен екісін жоғалтып, өткен ғасырдың ортасында өз жерінде жалпы халықтың 30 пайызын ғана құраған, зиялысымен бірге ер азаматтарынан мүлде айырылып қалудың аз алдында қалған, соған қарамастан ұлттық намысын, салт-дәстүрін, діні мен тілін, ұлттық болмысын ғана емес мемлекеттігі мен жерінің тұтастығын сақтап қалған қайсар да жауынгер, кемел де кемеңгер халық.

Этникалық мәдениеттің біртектілікпен өзара байланысқан (немесе қандас) және шаруашылық-тұрмыстық өмірі ұқсас адамдар мәдениеті болып табылады. Тұрғылықты жер шектеулігі, қатаң жергіліктік (локализация – орыс тілінде), салыстырмалы түрдегі шектеулі әлеуметтік шоғырлану (тайпа, ру, қауымдастық, этникалық топ) – осылардың бәрі бұл мәдениеттің негізгі белгілері болып табылады. Бұл мәдениетте дәстүрлер күші, әдеттер және жанұяның немесе көршілік деңгейде ұрпақтан ұрпаққа берілетін әдет-ғұрыптар үстемдік етеді.

Қазақстан мәдениеті батыстандыру және этникалық бірегейлену мәнмәтінінде

Батыстандыру (әлеуметтік-мәдени мағынада) процесі – бұл батыс христиан мәдениетіне тектік негіз бойынша кірмейтін қауымдастықтың батыс Еуропаның дамыған елдер үлгілері бойынша әлеуметтік-мәдени дамуына толықтай (немесе жартылай) бейімделуі немесе қауымдастық-реципиенттің әлеуметтік-мәдени процестерінде маңызды роль атқара бастайтын Батыс мәдениетінің жеке-жеке элементтерін қабылдауы. Бұл жерде батыс державаларының өздерінің отары болған елдерге өз мәдениетін

немесе Шығыс мемлекеттеріне саяси-экономикалық принциптерін күштеу арқылы ендіру процесі емес, керісінше, дамушы мемлекеттер элиталарының жүргізіп отырған ерікті процесс туралы сөз болып отыр.

Батыстандыру деп тек қазіргі заманғы батыс технологияларын, экономикалық өндірісті ұйымдастыру түрлері және әскери-техникалық мәдениетті игеру деп түсуну дұрыс емес, ол алдымен, әлеуметтік реттеудің әлеуметтік-мәдени заңдар жиынтығын (демократиялық саяси құрылым, адам баласы құқығының басты орында болуы, жеке тұлғаның өз-өзін жүзеге асыру үшін әлеуметтік жағдайлардың либералды түрінің болуы, дін мен ұлттық толерантылықтың болуы, ақпаратты алу немесе тарату еркіндігі және тағы да басқалары) игеру болады.

Жаһандану, шын мәнісінде, – бұл ұлтаралық процесс. Мұны былай сипаттауға болады: «Жер бетіндегі бүкіл адамзатты жалғыз бір қоғамға біріктіріп, бірге еңбек етуге итермелейтін процесс». Бұл процесс экономикалық, саяси, технологиялық және әлеуметтік-мәдени күштердің бірлігі болып табылады [4, 10 б.].

Жаһандану термин ретінде экономикалық жаһандану процесіне көп пайдалынады, ал ол болса сауда-саттылым, шетелдік тіке инвестиция, қаржы-қаражаттың құйылу, миграция және технологиялардың таралу процестері жүретін халықаралық экономикадағы ұлттық экономикалардың интеграциясын білдіреді [5].

Қазақ ұлтының, халқының мінез-құлық пен өмірлік принципі туралы: «Қазақ – қуғыншы халық. Ол өмір бойы өзін іздейді, ата-бабасын іздейді, кешегі күнін, болашағын іздейді. Бұл біздің сүйегімізге біткен қасиет» [6, 32 б.].

Қазақ – еліктегіш халық, өзінен гөрі өзгелерді сыйлайтын, төріне келген қонағын шығаратын мырза мінезді, ашық та бай мінезді халық, бірақ кей жағдайларда осы қасиет тұрғысынан өзгелерден және өмірден опық жеп отырады, бірақ оның бай мінезділігі, байсалдылығы соншалықты кең – «Бәрі де Тағдырдың ісі ғой, бұйырмаған болар» деп көп шашылмай әрі қарай жүре береді. Неліктен қазақ ұлтының мінез-құлқы, менталитеті солай болды екен? Отандық академик Манаш Қозыбаев бұл өзгешелікті былай түсіндіреді: «Асылы, біз дархандықты да, жалқаулықты да, ізгілікті де, игілікті де даладан алған халықпыз. Телегей теңіздей тербелген селеулі сағым даланың ырғағы жан баласының сезімін серпілтудің орнына маужырататыны белгілі ғой» [7, 20 б.]. Бірақ, әр нәрсенің өз орны мен уақыты бар емес пе? Маужыраудың уақыты, әдетте, алдына қойған белгілі бір мақсаттарға жеткеннен кейін болмай ма? Әр нәрсе өз уақытында, өз орнында болуы тиіс.

Қазақтың ұлттық мүддесі не? Ұлттық мүдде – ұлттық құндылықтар. Құндылықтар ұлтқа берілетін анықтаманың әр параграфынан құралады: атамекені, ана тілі, қалыптасқан ділі, бір діні, ортақ салт-дәстүрі, төл әдет-ғұрпы, жалғыз тарихы. Ұлттық идея – ұлттық құндылықтардың жаһандастыру

дәуірінде қауіпсіз өмір сүре алатын жағдайын көксеген мұраттың көрінісі. Ұлттық идея – талай ұрпақтың еңбегімен, қуаныш – қайғысымен сараланған рухани дүние. Бұл қайталанбас байлық өмірге ұлттық өзіндік тарихи болмысымен келген, сол себептен де ол ұлттық дүниетанымының айнасы.

Көп ұлтты, көп конфессиялы Қазақстан қоғамы сияқты күрделі қоғамда идеяларға қойылатын басты талап, ол ел тұтастығын қамтамасыз ете алатын күшке ие болу қажеттілігі. Қоғамның барлық мүшелерінің жоғын жоқтап, бәрінің мүддесін бірдей қорғайтын идеялар мен көзқарастар ғана тұтастықты сақтауға көмектеседі. Көпұлтты Қазақстан жағдайында халықтың бірлігін сақтайтын, тәуелсіз мемлекет құру жолындағы олардың ерен еңбегін, қажымас жігерін тасытатын идеялардың бірі ретінде қазақ халқының рухани түлеу идеясының потенциалын пайдалануды ұсыну да осы талап-тілектен туған шаралар [8, 3-8 бб.].

Қазақ халқының рухани түлеуінің тарихи құндылықтарды түгендеусіз мүмкін еместігі, тарихи, ділдік, діни және тілдік сабақтастықтың ұлттық идеологияның негізі екендігі де барынша сезіле бастады. Тарихсыз болашақ жоқ. Біз тарихтан қазіргі қоғамымызға керекті, қоректендіруші қайнар көз күшті батыл етуіміз қажет. Тарих – біздің қатынасымыздың бастапқы пункті. Сондықтан да интегративті идея біздің тарихтан басталады. Тарихи сабақтарды қалпына келтіру қазақстандықтардың рухани өрлеуіне, азаматтардың мінезі мен іс-әрекетіне, патриотизмге тербиелеуге көмектеседі [9, 8-96 бб.].

Ұлттық дәстүрді тарихи қалыптасқан берік дәстүр ретінде қарау, ол:

Біріншіден, адамдардың, халықтың материалдық және рухани мәдениетіне тартылуына әсер етеді.

Екіншіден, халықтың тарихи танымын қалпына келтіреді, ұлттық психологияны дамытады, ұлттық дәстүр, өз Отаны мен халқына деген сүйіспеншілік пен құрметті күшейтеді. Ұлттың өзін-өзі тануына, жеке адамда өз халқының ерліктері арқылы ұлттық мақтаныш пайда болады [10, 17 б.].

Дегенмен, тарихи процестер барысында, әсіресе қазіргідей ғаламдану үрдісінің жедел қарқынмен дамып келе жатқан кезінде ұлттық дәстүрдің, тіпті ұлттық дәстүрге деген көзқарастың өзінің айтарлықтай трансформацияға ұшырауы мақсатымызға күмәнмен қарауға итермелейді. Бірақ, аталмыш мәселе бойынша жүргізілген социологиялық зерттеулер ол күмәннің негізсіз екендігін, еліміздегі негізгі халық – қазақ халқының ұлттық дәстүрді әлі де берік сақтай отырып, оның әр отбасында жетекші рольге ие екендігін көрсетіп отыр. Қазақтардың өздерінің дәстүрлі мәдениет негізінен ажырамағанын төмендегі мәліметтер растай алады. Зерттеушілердің «Сіздің жанұяңыз ұлттық дәстүр мен салттарды ұстанады ма?» деген сұраққа Қазақтардың 60 %-і – «иә» деп, 30 %-і – «ең кең тарағанын» деп жауап берген [11, 60-64 бб.]. Бұл көрсеткіш ел халқының басым көпшілігін құрайтын және титулды халық – қазақтардың идея ретінде ұлттық дәстүрді қабылдай алатынын көрсетеді.

Дүниедегі қазақ деп отырғанымыз бұл күндері әлем кеңістігіндегі дамыған елдердің қатарына қарыштап ене бастаған иісі қазақтың тарихи Отаны Қазақстандағы қазақтар және олардың шетелдердегі отандастары. Міне, осы әлемдегі біртұтас қазақ халқын байланыстырып тұрған ұлттық идея бүгінгі күні мәдени құбылыс ретінде өзекті проблемалардың бірі болып отыр. Дүниедегі қазақтарды байланыстырып тұрған ең алдымен қазақтың тілі екені даусыз. Этникалықтың басты белгісі ретінде кез келген ұлттың тілі ол ұлттың ерекше болмысын көрсетеді. Адамның жан дүниесіне анасының тілі арқылы берілетін ұлттық құндылықтар адамның жадында ұлттық мінез-құлықтың, рухтың, сана-сезімнің қалыптасуына әсер етеді. Ұлттың жаны тілі екені, тілдің мәңгілік екені, ұлттың ең басты қасиеті тілінен байқалатыны ең қарапайым белгілі нәрсе.

Канададағы украин диаспорасын зерттеуші Александр Сыч басқа этнолингвистік әлеуметтік-мәдени ортада тұратын кез келген ұлтты байланыстыратын құбылыс тіл бірлігі мен дін бірлігі екендігін айтады. Ұлтты біріктіретін негізгі категория туралы А. Сыч ойларының тереңдігін байқаймыз. «Дін адам жан дүниесінің... адам өмірінің толыққандылығын танытатын категория... Діннің негізінде рәсім тұр. Өкімет пен азаматтық қоғам институттары пайда болмай тұрып-ақ рәсім адамдар арасындағы қарым-қатынастарды реттеп, қоғамдық тәртіпті сақтауға болысқан» дейді [12, 69 б.]. Яғни, кез келген ұлтты бір діни сенімге біріктіріп, ұйыстырып, адамдар арасында белгілі бір мәдениеттің қалыптасуына зор ықпал етеді. Сенімінен айрылған ұлт мәңгірттікке бет бұратындығы кәрі тарихтан белгілі. Жеке адамның рухани жан дүниесінің кемелдене дамуына терең әсер ететін құбылыс болумен қатар дінде Имандылық, Ар, Ұят, Адалдық, Әділдік секілді құндылықтар терең орын алған. Тұла бойында иманы жоқ, басқа мәдениеттің ықпалына ұшыраған, мәңгірттікке бой алдыра бастаған, қайырымсыз адамнан ұлт болашағын ойлайтын, елін, қорғайтын адам шығуы неғайбыл. Сонымен кез келген ұлтты байланыстырып тұрған басты құбылыстар немесе құндылықтар тіл мен дін бірлігі болды.

Этномәдени бірегейлену мен рухани жаңғыруда білім берудегі инновациялық үдерістер маңызды рөл атқарады. Білім беру, кең мағынасында, адамдар арасында генетикалық емес ақпарат тасымалдаудың ғаламдық агрегациясы қоғамның басты әлеуметтік құрылымдарының бірі болып табылады. Сондықтан да әрбір қоғамдық келісім қайта бекітілген кезде білім беру жүйесінде жаңа жағдай туындайды [13, 3-16 бб.]. Және керісінше, білім беру жүйесіндегі жағдайдың түбегейлі өзгеруіне байланысты қоғамдық келісімді қайта бекіту қажеттілігі пайда болады. Білім берудің ресми және ресми емес қатынастары көпшілікті, тіпті Жер шарының барлық адамдарын байланыстырады десе де болады. Біз тек мектепте, балабақшада, отбасымызда, достарымызбен араласуда ғана емес, сәулет өнері және жарнама, бизнес және

соғыс, материалдық өндіріс және сот процесі, кітап оқу және теледидар, футбол немесе құмар ойындары арқылы да тәрбиеленеміз, білім аламыз. Осы мағынада, білім беру билігі әлдебір деңгейде қоғамды парасатты қылатын табиғи үдерістегі білімнің үстемділігі метафорасын білдіреді. Қоғамның объективті заңдылықтары көбінесе үстемдік етіп отырған білім берудің жан-жақты заңдылықтарымен айқындалады [14, 72-93 бб.].

Қазақстанның ұлттық идеясы

С. Нұрмұратов: «Ұлттық идея Қазақстан жағдайында жергілікті тұрғындарды ғана жарқын болашаққа жетелейтін бағдар, көшбасшы ой-тұжырым ғана емес, сонымен ол алыс және жақын шет елдердегі қандастарымыздың жүрегін жібітетін, көңілдерін көтеретін, рухани деңгейде демеу болатын қасиетке ие болуы керек» дейді [15, 116 б.]. Осы тұрғыдан қарағанда әлем қазақтарының тарихи Отаны Қазақстанның қазіргі стратегиялық бағыттарының бірі еліміз ең мықты елдердің алдыңғы қатарына шығу болып отыр. Шетелдердегі қазақтар мен тарихи Отандағы қазақтарды байланыстыратын ұлттық идеяны нақты анықтап, танып білетін уақыт келді деп ойлаймыз. Өйткені, қазіргі уақыт талабы әлем Қазақтарының алдына заман талабына сай күрделі мақсаттар жүктеп отырған кезеңде, біртұтастану идеясына немесе дәлірек айтқанда, шетелдердегі отандастарымыз ұлттың өзін ұлт болып ұюға жетелейтін бағыт-бағдарға, қауымдастықты топтастыратын ұлттық идеяға зәру болып отырғаны байқалып отыр.

Ұлттық «Менді» қалыптастыратын тетіктер мен жағдаяттар сан алуан. Оған көшедегі қаптаған жарнамалардан бастап, енді ғана дүние есігін ашқан сәбидің құлағына естілетін ән мен үнге дейін кіреді. Солардың бәрінің басын қосатын, бәрін өгіздей өрге сүйрейтін құдірет Ұлттық Идея деп білгеніміз жөн. Ойы онға, санасы санға бөлініп отырған қазаққа ортақ ұлттық идеяны таба қою оңай міндет емес. Ол шіркін әлі күнге дейін жоқ та. Ал қажеттігін отансүйгіш рухтағы әрбір қазақстандық азамат сезініп отырғаны айдай ақиқат. Армансыз адам – қанатсыз құспен тең, дейді халқымыз. Ендеше ұлттық идеясыз қала берсек қанатсыз ұлтқа айналарымыз сөзсіз. Ұлттық идеяны таппайынша елде жүріп жатқан реформалар қарын тойдырудың ғана міндетін атқарып шығатындай көрінеді. Ұлттық идеясы жоқ қазақстанда өмір сүру қазақтан басқаның бәріне майдай жағатын шығар, бірақ түптің түбінде өкініште қалатыны – қазақтар. Өзін-өзі жарылқамағанды басқалар ұшпаққа шығарады деудің еш қисыны жоқ. Көлдей жайылып келе жатқан жаһанданудың табанында жаншылып қалмау үшін де ұлттық идеяның өзектігі мен қажеттігі күн санап артып келеді. Демек қарап отыруға болмайды.

Алдымен бізге қажет ұлттық идеяға қойылатын талаптарды пысықтап алу керек. Біріншіден, ол идея Ата Заңымызға қайшы келмеуге тиіс. Яғни нәсілдік, ұлттық, діни, жыныстық кемсіту немесе дәріптеуден алыс тұрғаны

абзал. Екіншіден, ұлттық идея қазақстанның атын анықтап отырған қазақ халқының мұратын ұлықтаумен қоса, басқа диаспоралардың тарихи, дәстүрлі, этникалық ар-намысына тимейтіні былай тұрсын, қайта соған қуат беретін факторға айналуын қамтамасыз ететін болсын. Үшіншіден, ұлттық идеяның хронологиялық бастапқы сәті белгілі болғанмен, бүгін де, ертең де шексіз жүзеге аса беретінін баса көрсеткені жөн. Елдің ішіндегі, жер-жаһандағы нақты ахуалға байланысты оның көздегені өзгеріп, нақтыланып отыратыны айтпаса да түсінікті жайт. Мәселен, қазірдің өзінде тарихи отанында отырған қазақтар мен диаспора санатында шетте жүрген қазақтардың ұлттық мұраты бірдей дей алмаймыз. Біріншілері үшін қазақстанның бүгіні мен ертеңі басты мәселе болса, екіншілері жүрген ортасында қазақ болып қалу қамын көбірек жейді. Уақыт өткен сайын ұлт мұратындағы осынау айырмашылық ұлғаймаса, қабыспайтыны ақиқат. Қытайдағы қазақтардың кейінгі толқыны қытайланып, Түркиядағылар түріктеніп бара жатқаны белгілі ғой. Мың өліп, мың тірілумен азаттыққа жеткен қазақтың тағдыранықтағыш ұлттық идеясы қазақстанда ғана өз жемісін бере алады. Табиғи-тарихи даму жолдарын әлдеқашан тапқан, ішкені – алдында, ішпегені – артында жуан ата елдер үшін ұлттық идея көп қажеттіліктердің бірі болса, енді есін жия бастаған қазақтарға, қазақстанға ұлттық идеяны ұстану бұлжымас заңдылық деп пайымдаймыз. Тап осы заңдылықты сақтамағандықтан да елде тілге, дінге, БАҚ-қа байланысты дау-дамайлардың басы қайтпай тұрғанын мойындауымыз керек.

Достоевскийдің: «Асқақ идеясыз адам да, ұлт та өмір сүре алмайды» деп жазғанындай, ондағы асқақ идея әр ұлттың болмысына байланысты қалыптасқан ұлттық идея деп білеміз. Ұлттық идея этникалық сезімдердің негізінде пайда болады, дейтұрғанмен, ұлттық идея бері салғанда ғасырлық, әрі салғанда дәуірлік мұратын айқындайтын, келер ұрпақтарға да шамшырақ бола алатын заманалық рухани философия, тарихтың жоғалтқанын бүгіннен іздеу, бүгінгінің талабын тарихта кеткен қателіктерден арыла отырып қанағаттандыру, келешекке халық тарихының философиясы арқылы үңілу.

Мысалы, кейінгі онжылдықтарға үңілетін болсақ, Кенес Одағы ұлттық аймақтарда дәстүрлі этномәдениеттерді шектеу бағытында мынадай іс-шаралар жүргізді.

1. Халықтың мәдени мұрасы екі бөлікке бөлінді: «үстем тап өкілдері жинақтаған кертартпа әдеп-ғұрыптар» және «қаналушы топтардың моральдық ұстындары». Алғашқылары «революциялық құқық» дегеннің атымен заңсыз деп жарияланды.

2. Атеистік идеология тұрғысынан канондық – құқық пен мораль мүлдем теріске шығарылды.

3. Адам құқықтары идеясы (табиғи құқық) «буржуазиялық наным» болып жарияланды.

4. Әдет-ғұрып нормаларын пайдалану ісін жоққа шығарып қана қоймай, ұлттық сана мен психологияны есепке алуды да жоққа шығарды.

Дейтұрғанмен, Қазақстан жартылай көшпелі және көшпелі мұрасына қарамастан дамыған елге ұмтыла бастады. Оның экономикасы, негізінен қысқа ауқым ішінде өзгерісті басынан өткізді және болашақтағы дамуы үшін аграрлыққа қарағанда, индустрия саласында қор жинақтады.

Зер салған адамға қазір қазақ ұлтының рухани жаңарып, өшкенін жандырып, өлгенін тірілтуге тырысып жатқандығы көрінер еді. Осыған қарап қазіргі кездегі ұлттық пассионарлық кернеудің шамасы – шындығында да өрлеу сатысында екендігіне толық көз жеткіземіз. Демек, келесі пассионарлық жарылыстың да этностық кеңістік үшін уақыты аса алыс болмауы керек.

Қазіргі тарихи кезеңде, яғни, ХХІ ғасырдың басында қазақ халқының ұлттық санасы мен дүниетанымы жаңарып, өзін-өзі тану, өзін басқаға таныту, өзінің бай ежелден қалыптасқан тарихы мен ұлттық дәстүрлерін құрметтеу, ұлы тұлғалары мен ойшылдардың бүкіл дүниеге таныту, бай рухани және мәдени қазынасы әлемдік өркениетпен ұластыру бағытында қыруар шаруалар атқарылды.

Қазақстан Республикасының мәдени даму тұжырымдамасы тәуелсіз Қазақстанның мәдени дамуының дербестігін қамтамасыз ету, ұлттық мәдени дамуының дербестігін қамтамасыз ету, ұлттық мәдени сұраныстары мен талаптарын қанағаттандыру және отарсыздандыру (деколонизациялық) саясатын жүргізу маңызды болып табылады.

Қазіргі уақытта әр ұлт өз бірегейлігін жоғалтқысы келмейді. Бұл – әр ұлттың жан қалауы және табиғи құқығы. Бұндай жан қалауының себебі – қазіргі кезде алдыңғы қатарлы әлем империяларының (мемлекеттердің) индустриалды өндіріс салаларының қарқындылығы әлеуметтік, технологиялық, инновациялық бөлініске ұшырауына, ұнамдылық-моралдық құндылықтардың дағдарысқа түсуіне, өркениеттік өмірдің күйзеліс күйінің қалыптасуына, идеологиялық, әскери, экологиялық «катаклизмдердің» болуына ықпал етіп отыр. Осы факторлардың барлығы берік болып табылатын адамзаттың дәстүрлі сенімдерін, адами құндылықтарын және ұнамдылық нормаларын іштей күйзеліске, барша адамзатты дағдарысқа ұшыратып отыр. Ұлттық мәдениеттің қайта өрлеуі екі негізгі талаптарға сәйкес келуі тиіс: 1. Ұлттық мәдениет өзіндік даму амалымен өзіндік даму қабілетін анықтауы тиіс. 2. Ол қазіргі кезде қоғамда болып жатқан радикалдық және инновациялық өзгерістерге кедергі жасалмай, керісінше, оған демеу беріп, бірегейленіп, онымен іштесіп модернизациялануға ұмтылуы тиіс.

Қорытынды

Ұлттық идея барша халықтың күш-жігерін, іс-әрекетін уақыт алға қойып отырған аса жауапты тарихи міндетті шешуге жұмылдыратын,

баурап әкететін күш болуын қалаймыз. Өткен күндерден айғақ – дәлел келтірер болсақ, XIX ғасыр аяғындағы Россияда ұлттық идея міндетін «Самодержавие, православие, народность» деген атау-терминдер атқарса, кешегі Ұлы Отан соғысы жылдарында большевиктер ұлттық идеяның арқалар жүгін «Бәрі де майдан үшін, бәрі де жеңіс үшін» деген ұранға сиғызды. Кез келген мемлекетке ұлттық идея қажет, ал оның ұғым-түсінігі, атау-термині әр кезеңде әрқилы болып келуі объективті заңдылық. Сондықтан да бүгінгі ұлттық идея міндетті түрде ұзақ немесе қысқа мерзімді қамтып жатуы керек деп шарт қоюдың негізі жоқ.

Қазақстанда жаңашыл өркениеттің қалыптасуы, дамуы, оқу-ағарту ісін гуманитаризациялау қажеттілігімен тікелей байланысты. Сондай қажеттіліктің бірі – халықтың қолөнері, соның ішінде ою-өрнек өнерінің философиялық-мәдениеттанулық мән-мазмұнына тәлім-тәрбиелік мүмкіндіктерін қазіргі ұрпақ тәрбиесінде тиімді пайдалана білу болып табылады. Қазақтың ұлттық қолөнері өзінің бай тарихы, терең мазмұны, сан-қилы ерекшелігімен болашақ жастарға рухани-эстетикалық, эмоционалдық, интеллектуалдық тұрғыда әсер етіп, олардың тұлғалық және сапалық қасиеттерін дамыта түсетіні сөзсіз.

Әлемдік мәдениеттің үздіксіз дамуының бір себепшісі болған қазақ ұлттық қолөнерінің ұлттық мәдениетте алар орны ерекше. Болашақ жастарды тәрбиелеуде дәстүрлі ұлттық қолөнердің көркемдік, әсемдік, қызығушылықты тудыраты сөзсіз. Бұл ұлттық өнерді, ұлттық мәдениетті бағалауға баулиды.

Қазақ халқы үшінші мыңжылдықтың алғашқы ширегін өзге халықтармен терезесі тең, дербес ел болып аттайын деп отыр. Тарих көшінде әр ғасырдың үлесіне тиген даму кезеңдері, айтулы оқиғалары болғаны белгілі. Ендеше жаңа ғасыр тәуелсіз еліміздің жаңа бастауы болмақ. Иә, бүгінгі таңдағы Қазақстан қайта өрлеу дәуірінің жемісі. Бұл жөнінде белгілі философ А.Х. Қасымжанов: «Қайта туу мезгілі келді. Тереңде жатқан рухани тамырларды таппай ол мүмкін емес. Өткен тарихты іздену, оны құрметтей ой тербелісіне алу, сыннан өткізу өркениетті халықтар қатарына абырой мен кіру үшін қажет» – деп, айрықша атап өтеді [14, 88 б.]. Қайта өрлеу, бұл дегеніміз жаңару, өткенді жаңғырту, өшкенімізді жандыру. Ендеше, өз даралығы мен болмысын сақтауда Қазақстан үшін бүгінде өзіндік қазақ өркениетін дамыту, экономикалық потенциалын өсіру, салт-дәстүрін, әдет-ғұрпын, тілін, менталитетін тағы басқада ұлттық құндылықтар аясын кеңейту өзекті болып табылады. Ал, бұл процесс бір ғана онжылды ғана емес, қомақты ұзақ тарихи мерзімнің үлесіне тимек.

Әдебиеттер тізімі

1 Божбанбаев Б.М. Тенденции и перспективы развития казахстанской культуры // Философия тарихы: Классика және қазіргі уақыт. Екінші Қасымжанов оқулары. Халықаралық ғылыми конференция материалдары. – Алматы, «Қазақ университеті», 2005. – С. 15-20.

- 2 Бхагвати, Джагдиш. В защиту глобализации. – Оксфорд, Нью-Йорк: Издательство Оксфордского университета, 2007. – С.64.
- 3 Ғарифолла Е. Қазақ философиясының тарихы. – Алматы: Раритет, 2006. – 259 б.
- 4 Нысанбаев Ә.Н. Жаһандану және Қазақстанның орнықты дамуы. – Алматы, 2002. – 328 б.
- 5 Кусаинов Д. Духовные основы казахской национальной идеи // Саясат. – 2005. – № 4. – С. 24-30.
- 6 Мырзахметұлы М. Қазақ қалай мәңгірттенді? // Түркістан, 2007. – 15 қазан.
- 7 Қозыбаев. Өркениет және ұлт. – Алматы: Сөздік-Словарь, 2001. – 369 б.
- 8 Қалмырзаев Ә. Тәуелсіз мемлекетке төл ндеология керек пе? // Ақиқат. – 1993. – 23 тамыз.
- 9 Қазақтану бастаулары және бағыттары // Қазақтану өрісі. – Алматы, 2005. – 65-72 бб.
- 10 Менлибаев К.Н. Роль национальных традиций в патриотическом воспитании. Автореф. канд. филос. наук дисс. – Алматы, 1995. – 29 с.
- 11 Арынов М.М. Казахи на пути к национальному возрождению (по результатам социологических исследований) // Саясат. – 1998. – № 1. – С. 5-11.
- 12 Шейла Л. Краучер. Глобализация и принадлежность: Политика идентичности в меняющемся мире. – Роуман и Литтлфилд, 2004. – С. 10.
- 13 Ақатай С. Қазақтың ұлттық менталитеті // Мәдениет – ұлт болмысы. – Алматы: ҚазМӨҒЗИ, 2008. – 212 б.
- 14 Жаһандану және Қазақстанның заманауи мәдениеті: ұжымдық монография / Ғабитов Т.Х., Алимжанова А.Ш. және т.б. – Алматы: Қазақ университеті, 2019. – 332 б.
- 15 Нұрмұратов С.Е. Ұлттық идея баршаның ортақ құндылығы // Адам Әлемі. – 2005. – № 4. – 5-12 бб.
- 16 Қасымжанов А.Х. Рухани тамырлар. – Алматы: Білім, 1994. – 176 б.

Transliteration

- 1 Bozhbanbaev B.M. Tendencii i perspektivy razvitija kazhastanskoj kul'tury [Trends and Prospects of Development of Kazakh Culture] // Filosofija tarihy: Klassika zhəne qazirgi uaqyt. Ekinshi Qasymzhanov oqulary. Haluqaralyq ғылыми konferencija materialdary. – Алматы, «Қазақ университети», 2005. – S. 15-20 (in Kz).
- 2 Bhagwati, Jagdish. V zashhitu globalizacii [In Defense of Globalization]. –Oxford, New York: Oxford University Press, 2007. – p. 64.
- 3 Farifolla E. Қазақ filosofijasynuң tarihy [History of Kazakh Philosophy]. – Алматы: Raritet, 2006. – 259 b. (in Kz).
- 4 Nysanbaev A.N. Zhahandanu zhəne Қазақstannuң орнықты damuy [Globalization and Sustainable Development of Kazakhstan]. – Алматы, 2002. – 328 b (in Kz).
- 5 Husanova D. Kazaq ulttyk idejasynuң ruhani negizderi [Spiritual foundations of the Kazakh National Ideology] // Sajasat. – 2005. – № 4. – 24-30. (in Kz).
- 6 Myrzahmetuly M. Қазақ kalaj mangyrttendi? [How is Kazakh Immortalized?] // Turkistan, 2007. – 15 qazan (in Kz).
- 7 Kozybaev. Orkeniet zhane ult [Civilization and Nation]. – Алматы: Sozdik-Slovar, 2001. – 369 b. (in Kz).
- 8 Kalmyrzaev A. Tauselz memleketke tol ideologija kerek pe [Does an Independent State Need an Ideology]? // Aқиқат. – 1993. – 23 тамыз. (in Kz).
- 9 Qazaqtanu bastaulary zhane bagyttary // Qazaqtanu orisi. – Алматы, 2005. – 65-72 bb. (in Kz).
- 10 Menlibaev K.N. Rol' nacionalnyh tradicii v patrioticheskom vospitanii [The Role of National Traditions v Patrioticheskiy Vospitanii]. Avtoref. kand. filос. nauk diss. – Алматы, 1995. – 29 s. (in Kz).

11 Apynov M.M. Kazahi na puti k nacional'nomu vozrozhdeniju (po rezul'tatam sociologicheskikh issledovanii) [Kazakhs on the Way to National Revival (Based on the Results of Sociological Research)] // Sajasat. – 1998. – № 1. – S. 5-11 (in Kz).

12 Sheila L. Croucher. Globalization and Belonging: The Politics of Identity a Changing World. Rowman & Littlefield. – 2004. – p.10.

13 Akataj S. Kazaktyn ulttyk mentaliteti [Kazakh National Mentality] // Madeniet – ult bolmysy. – Almaty: KazMOG-ZI, 2008. – 212 b. (in Kz).

14 Zhahandanu zhane Kazakstannyn zamanauı madenietı: uzhyndyк monografija [Globalization and Modern Culture of Kazakhstan: a Collective Monograph] / Fabitov T.H., Alimzhanova A.Sh. zhane t.b. – Almaty: Kazak universiteti, 2019. – 332 b.

15 Nurmuratov S.E. Ulttyk ideja barshanyн ortak kundylygy [The National Idea is a Common Value for Everyone] // Adam Alemi. – 2005. – № 4. – 5-12 bb.

16 Kasymzhanov A.H. Ruhani tamyrlar [Spiritual Roots]. – Almaty: Bilim, 1994. – 176 b.

Абдуразакова Г.А., Габитов Т.Х., Мадалиева Ж.К.

Этнокультурные процессы и идентичность в современном Казахстане

Аннотация. Целью статьи является компаративистский анализ процессов унификации, функционирования национального сознания, реалий национальной культуры, складывающихся в этнокультуре нового Казахстана. В модернизационной и цивилизационной практике современного национального государства национальное сознание играет особую роль эксперта в отношении универсалий культуры: речь идет об отголосках общечеловеческих ценностей в мироощущении этноса. Тестирование этих универсалий также носит коллективный характер. Модернизационные процессы становятся все более открытой, своеобразной развивающейся системой, появляется культурная организация и типы и нравы населения. Если речь идет о культуре в широком контексте цивилизационного развития, то следует учитывать и то, что культура не только объединяет людей, но и различает их. То же самое можно сказать и о открытости «мощных» национальных культур, способных ассимилировать многообразные культурные формы, сходные с открытостью экономики. Как и полиэтническое государство, мировое сообщество заинтересовано в сохранении всего многообразия национальных культур как уникального наследия человечества.

Ключевые слова: этнокультура, модернизация, глобализация, унификация, национальный код, ценности, духовная модернизация.

Abdurazakova G., Gabitov T., Madalieva Zh.

Ethno-cultural processes and identity in modern kazakhstan

Abstract. The purpose of the article is a comparative analysis of unification processes, functioning of national consciousness, the realities of national culture emerging in ethno-culture of new Kazakhstan. In modernization and civilizational practice of the modern national state, national consciousness plays a special role as an expert in relation to the universals of culture: we are talking about echoes of universal values in the worldview of an ethnic group. Testing of these universals is also collective. Modernization processes are becoming more and more open, a kind of developing system, a cultural organization and types and mores of the population appear. If we are talking about culture in the broad context of civilizational development, it should also be taken into account that culture not only unites people, but also distinguishes them. The same can be said about the openness of «powerful» national cultures capable of assimilating diverse cultural forms similar to the openness of the economy. Like a multiethnic State, the world community is interested in preserving the diversity of national cultures as a unique heritage of mankind.

Keywords: ethnoculture, modernization, globalization, unification, national code, values, spiritual modernization.